

Дяченко Тетяна Анатоліївна, к.е.н., доцент, доцент кафедри загальної економічної теорії, Tetiana.Diachenko@khpi.edu.ua, ORCID ID: 0000-0002-6776-6778

*Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут»
вул. Кирпичова, 2, Харків, Україна, 61002*

Максименко Яна Анатоліївна, к.е.н., доцент, професор кафедри загальної економічної теорії, Iana.Maksymenko@khpi.edu.ua, ORCID ID: 0000-0003-4712-533X

*Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут»
вул. Кирпичова, 2, Харків, Україна, 61002*

Абрамов Федір Володимирович, к.е.н., доцент, доцент кафедри загальної економічної теорії, abramov@khpi.edu.ua, ORCID ID: 0000-0003-4825-3974

*Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут»
вул. Кирпичова, 2, Харків, Україна, 61002*

АНАЛІЗ МОНОПОЛІЗАЦІЇ РИНКІВ В КОНТЕКСТІ ФОРМУВАННЯ КОНКУРЕНТНОГО СЕРЕДОВИЩА

Анотація. У статті досліджено проблеми монополізації ринків, концентрації суб'єктів господарювання. Підкреслено необхідність створення ринкового конкурентного середовища. Проаналізовано статистичні дані про концентрацію суб'єктів господарювання. Виявлено, що придбання акцій є переважаючим видом дозволів на концентрацію суб'єктів господарювання, наданих Антимонопольним комітетом України. Розглянуто ринкову структуру дозволів на концентрацію суб'єктів господарювання. Проаналізовано динаміку кількості визнаних порушень законодавства про захист економічної конкуренції в Україні і їх структуру за окремими ринками. Виявлено тенденцію до їх зростання. Встановлено, що переважно малі підприємства відчувають високий конкурентний тиск, який є для них перешкодою зростанню виробництва.

Ключові слова: конкурентне середовище, конкуренція, концентрація суб'єктів господарювання, монополізація ринків, ринкова влада.

Diachenko Tetiana, Ph.D. (Economics), Associate Professor, Associate Professor of the Department of General Economic Theory, Tetiana.Diachenko@khpi.edu.ua, ORCID ID: 0000-0002-6776-6778

*National Technical University "Kharkiv Polytechnic Institute".
2, Kyrpychova Str., Kharkiv, Ukraine, 61002.*

Maksymenko Iana, Ph.D. (Economics), Associate Professor, Professor of the Department of General Economic Theory, Iana.Maksymenko@khpi.edu.ua, ORCID ID: 0000-0003-4712-533X

*National Technical University "Kharkiv Polytechnic Institute".
2, Kyrpychova Str., Kharkiv, Ukraine, 61002.*

Abramov Fedir, Ph.D. (Economics), Associate Professor, Associate Professor of the Department of General Economic Theory, abramov@khpi.edu.ua, ORCID ID: 0000-0003-4825-3974

National Technical University "Kharkiv Polytechnic Institute".

ANALYSIS OF MONOPOLIZATION OF MARKETS IN THE CONTEXT OF FORMATION OF A COMPETITIVE ENVIRONMENT

Abstract. *The problems of market monopolization and concentration of business entities have been investigated in the article. The need to create a market competitive environment has been emphasized. Statistical data on the concentration of business entities have been analyzed. It has been found that the acquisition of shares is the predominant type of permits for the concentration of business entities granted by the Antimonopoly Committee of Ukraine. The market structure of permits for the concentration of business entities has been considered. The dynamics of the number of recognized violations of the legislation on the protection of economic competition in Ukraine and their structure by individual markets have been analyzed. It has been established that mainly small enterprises experience high competitive pressure, which is an obstacle to their production growth.*

Keywords: *competitive environment, competition, concentration of business entities, monopolization of markets, market power.*

Постановка проблеми. Конкуренція є стрижнем ринкових відносин. Вона сприяє ефективному розподілу і використанню ресурсів, багатоманітності ринкової пропозиції, кращому задоволенню потреб споживачів, оздоровленню ринків і їх звільненню від неефективних суб'єктів господарювання. Конкурентне середовище стимулює підприємців до впровадження здобутків науково-технічного прогресу, новітніх технологій, вдосконалення організації підприємницької діяльності, зниження витрат і цін на товари і послуги.

Таким чином, формування конкурентного середовища є вкрай важливим і актуальним завданням для розвитку підприємництва, ринків, ефективної взаємодії споживачів і виробників.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Проблемі монополізації ринків присвячена низка наукових праць таких вчених, як Бурко Я. В., Волик С., Герасименко А., Горбачук Н. В., Колоша В. В., Кривуля П. В., Міщенко В. І., Михальчишин Н. Л., Павлюченко Т. І., Савчук Н. В., Серебряк С. В., Тіщенко Є. О., Філюк Г. М., Титиш Б., Швед Ю. та інших. Їх праці присвячені, зокрема, виявленню впливу на концентрацію цифрового розвитку [8, 9], вертикально інтегрованих структур природних монополій [7], дослідженню особливостей процесів злиття і поглинання в умовах цифрової економіки [6], державному контролю та регулюванню процесів концентрації та монополізації [4, 11], особливостям та оцінюванню конкуренції на окремих ринках [2, 3, 10].

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Створення конкурентного середовища вимагає аналізу існуючого стану ринків, виявлення проблем, загроз, перешкод розвитку конкуренції з метою впливу на них.

Метою статті є аналіз конкуренції та монополізації на українських ринках, схильності до концентрації суб'єктів господарювання та порушень законодавства про захист економічної конкуренції, надання рекомендацій щодо формування конкурентного середовища.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Конкуренція має циклічний характер. В процесі її розвитку відбувається зміна фаз переважання тенденції до посилення конкуренції і до посилення монополізації.

В умовах глобалізації з метою посилення ринкової влади економічних суб'єктів все частіше відбуваються процеси використання концентрації. Оскільки безперешкодне її використання може мати наслідком здобуття домінуючого положення на ринку окремих фірм, усунення конкурентів і монополізацію ринків, остільки необхідним є превентивний контроль за концентрацією з метою захисту конкуренції та вільного ринку.

В Україні з метою запобігання обмеженню конкуренції і подальшій монополізації ринків, зловживання домінуючим становищем на ринку контроль за концентрацією суб'єктів господарювання здійснює Антимонопольний комітет України (АМКУ) [1].

У зв'язку з вищенаведеним для здійснення концентрації у суб'єктів господарювання за умов, визначених законодавством [1], виникає обов'язок отримання відповідного дозволу від АМКУ. Розглянемо дані про дозволи на концентрацію суб'єктів господарювання, надані АМКУ за останні роки (табл. 1).

Таблиця 1 – Розподіл дозволів на концентрацію суб'єктів господарювання за видами, од.

Вид концентрації	Роки			
	2021	2022	2023	2024

Злиття	8	150	0	2
Спільне створення СГ	11	15	16	11
Набуття контролю	75	53	56	167
Придбання акцій (часток, паїв)	449	152	199	175
Інші	49	9	41	9
Всього	592	379	312	364

Джерело: побудовано авторами на основі [5].

В табл. 1 продемонстровано розподіл дозволів на концентрацію суб'єктів господарювання, наданих АМКУ, за такими видами: злиття або приєднання, спільне створення суб'єкта господарювання, набуття контролю над іншим суб'єктом господарювання, придбання акцій (часток, паїв) суб'єктів господарювання та інші види концентрацій. В їх структурі переважають придбання акцій (часток, паїв) на протязі всього досліджуваного періоду. Якщо розглядати структуру дозволів по роках, то в 2021, 2023 і 2024 рр. після домінуючого виду друге місце посідали дозволи на набуття контролю, в 2022 р. – на злиття.

Також становить науковий інтерес інформація про ті галузі, в яких зосереджена найбільша кількість концентрацій. Дані про структуру наданих АМКУ дозволів на концентрацію за видами ринків продемонстровано на рис. 1.

Як наочно відображено на рис. 1, найбільша частка в розподілі дозволів на концентрацію суб'єктів господарювання належить оптовій та роздрібній торгівлі й становить 21,2 %; друге місце посідають інші послуги, що займають 19,9% в загальній структурі; на третьому щаблі знаходиться агропромисловий комплекс (18,7 %), на четвертому – фінансова діяльність, страхування, послуги з нерухомим майном (15,7 %); з трохи більшим відривом від попередніх наступні місця послідовно займають промисловість (10,7 %), транспорт і паливно-енергетичний комплекс, яким належать найменші частки 6,9 % з наведеної структури.

Рисунок 1 – Розподіл наданих дозволів на концентрацію суб'єктів господарювання за ринками

Джерело: побудовано авторами на основі [5].

Спираючись на динаміку порушень конкурентного (антимонопольного) законодавства, до якої тяжіють економічні суб'єкти, можна оцінити наскільки в реальному економічному середовищі створені умови для вільного ринку, працює механізм конкуренції, мінімізована схильність до монополізації ринків і концентрації ринкової влади окремих фірм.

Розглянемо динаміку кількості порушень законодавства про захист економічної конкуренції в Україні, зафіксованих АМКУ у 2019–2024 роках (рис. 2).

У досліджуваному періоді в Україні спостерігається тенденція до зростання кількості порушень законодавства про захист економічної конкуренції, які були встановлені АМКУ, що наочно на графіку демонструє лінія тренду. При чому максимальна кількість даних порушень зафіксована у 2024 році. При збереженні поточної тенденції висока ймовірність того, що в майбутні роки ця величина буде збільшуватись.

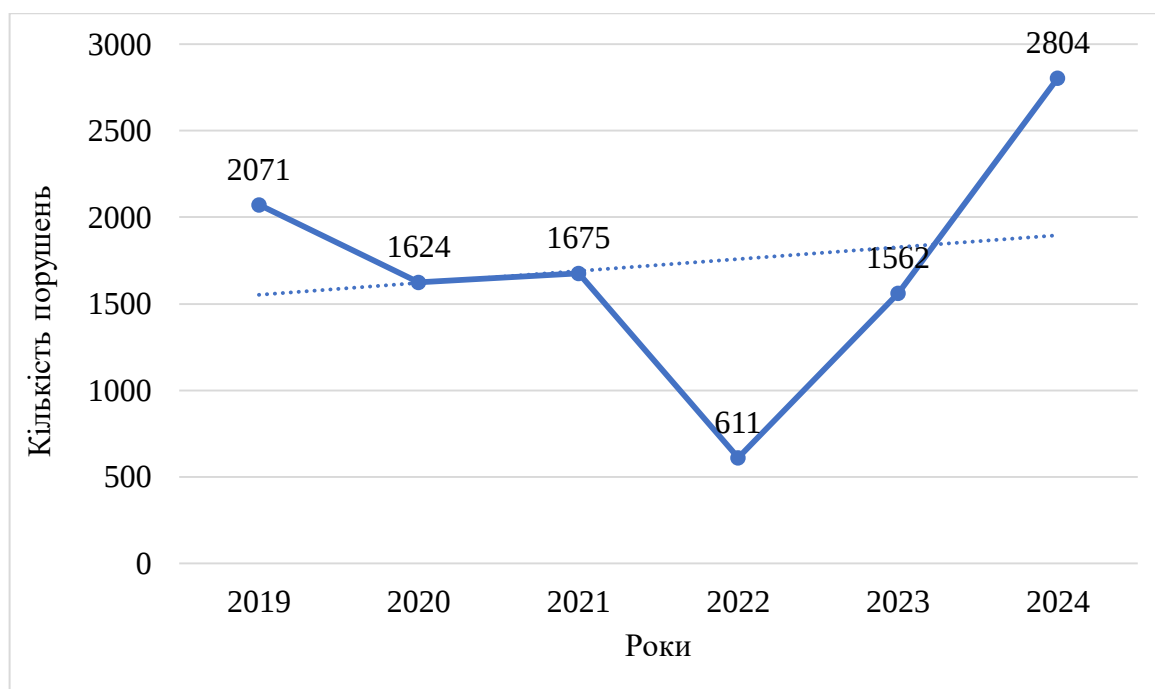

Рисунок 2 – Динаміка припинених / визнаних порушень законодавства про захист економічної конкуренції в Україні у 2019-2024 рр.

Джерело: побудовано авторами на основі [5].

Для кращого розуміння окремих різновидів порушень конкурентного законодавства, що систематично відстежуються АМКУ, розкриємо їх зміст і проаналізуємо відповідні статистичні дані за 2023 рік.

Так, антиконкурентні узгоджені дії являють собою спотворення результатів торгів, аукціонів, конкурсів, тендерів. Найбільшу кількість антиконкурентних узгоджених дій було здійснено в будівництві та будівельних матеріалах, що склало 38% від загальної кількості порушень даного виду, а найменшу – в охороні здоров'я та лікарських засобах (7 %) та паливно-енергетичному комплексі та житлово-комунальному господарстві (6 %) [5].

Антиконкурентні дії органів влади можуть проявлятися у вигляді дій чи бездіяльності, що можуть призвести до спотворення конкуренції, наданні переваг окремим учасникам ринку, створення несприятливих чи дискримінаційних умов діяльності тощо. Антиконкурентні дії органів влади здійснювались переважно у паливно-енергетичному комплексі та житлово-комунальному господарстві – 38 % від загальної кількості порушень даного виду [5].

Зловживання монопольним (домінуючим) становищем вважаються дії чи бездіяльність, що можуть призвести до обмеження конкуренції або ущемлення інтересів інших ринкових суб'єктів, встановлення цін, умов придбання або реалізації товарів, які були б неможливими у разі значної конкуренції на ринку, створення перешкод для входу / виходу з ринку тощо. Лідером у зловживанні монопольним (домінуючим) становищем є паливно-енергетичний комплекс та житлово-комунальне господарство, частка яких становить 75,4 % у порушеннях даного виду [5].

Концентрація та узгоджені дії без дозволу являють собою концентрацію без отримання відповідного дозволу від АМКУ у разі, якщо наявність такого дозволу необхідна, недотримання умов, передбачених ч.3 п.2 ст.22 Закону України «Про захист економічної конкуренції» [1]. Переважаюча частка концентрацій та узгоджених дій без дозволу здійснювались у промисловості (44 %) та на інших ринках (37 %) [5].

Недобросовісна конкуренція полягає у поширенні інформації, що вводить в оману, а також неправомірному використанні чужих позначень. Недобросовісна конкуренція найбільше була розповсюджена у паливно-енергетичному комплексі та житлово-комунальному господарстві (41,9 %), а також в АПК (30,2 %) [5].

Інші порушення можуть полягати у неподанні інформації або поданні, але недостовірної / в неповному обсязі, а також невиконанні рішень АМКУ [5].

Розглянемо структуру припинених / визнаних порушень законодавства про захист економічної конкуренції в Україні за окремими ринками у 2023 р.

За даними рис. 3, інші ринки займають найвищий відсоток порушень – 30,4%. Серед окремих ринків найбільша частка усіх порушень припадає на будівництво та будівельні матеріали – 24,6 %, в яких переважаючим видом порушень є антиконкурентні узгоджені дії. Наступний щабель в антирейтингу порушень займає паливно-енергетичний комплекс та житлово-комунальне господарство, частка порушень від загальної кількості яких склала 18,7 %, дана сфера є лідером у зловживанні монопольним (домінуючим) становищем та

недобросовісній

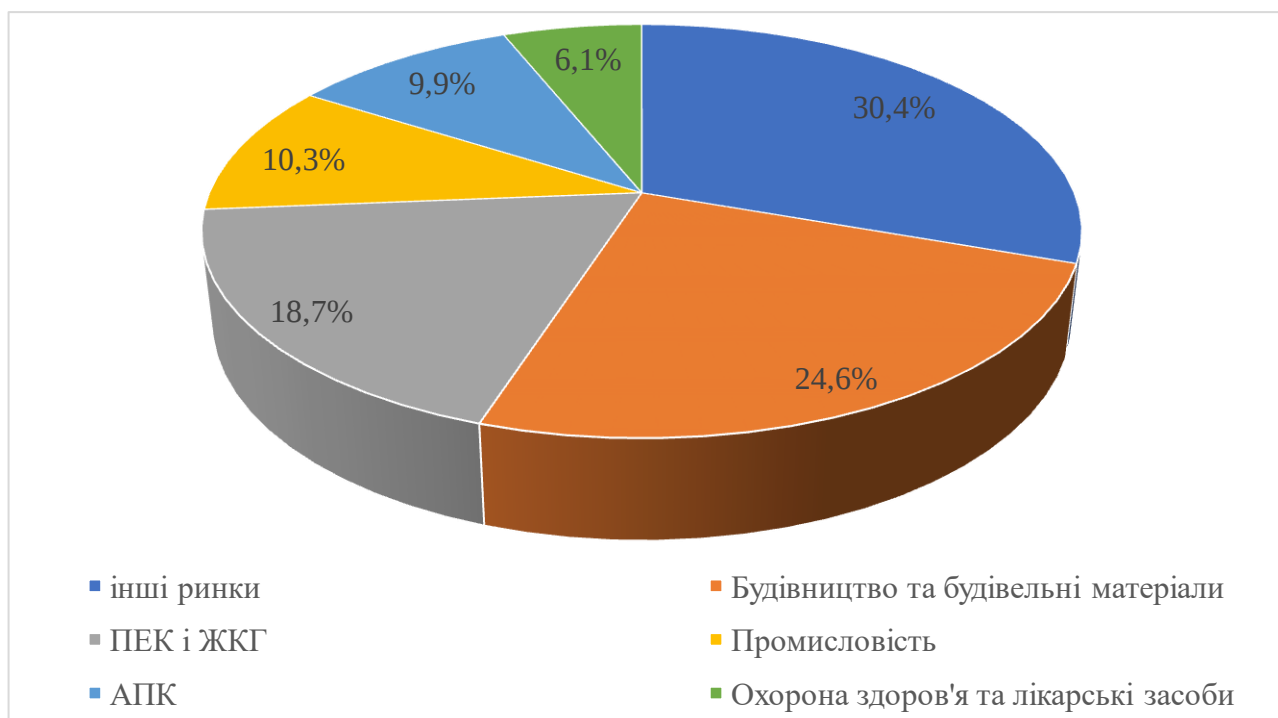

Рисунок 3 – Ринкова структура припинених / визнаних порушень законодавства про захист економічної конкуренції в Україні у 2023 р.

Джерело: побудовано авторами на основі [5].

конкуренції. На промисловість припадає 10,3% усіх порушень, в якій переважаючим видом порушень є концентрація та узгоджені дії. Частка агропромислового комплексу в загальній кількості порушень складає 9,9%, значна частина яких полягає в недобросовісній конкуренції. Охорона здоров'я та лікарські засоби займають найменшу частку усіх порушень – 6,1%, серед різновидів яких переважають недобросовісна конкуренція та антиконкурентні узгоджені дії [5].

Цікавою є інформація щодо того, як самі підприємства оцінюють і сприймають конкуренцію на своїх ринках. Результати опитування Інститутом економічних досліджень та політичних консультацій керівників промислових підприємств демонструють таке: серед перешкод зростанню виробництва високий конкурентний тиск займав третє місце (після обмежень через COVID-19 та низького попиту) у 2021 р., як і в попередньому році. При чому для малих підприємств цей показник є другою за значущістю перешкодою зростанню

виробництва, для середніх підприємств він посідає четверте місце, а для великих – займає третю сходинку. Таким чином, можна констатувати, що високий конкурентний тиск як перешкоду зростанню виробництва переважно відчують малі підприємства. Тому необхідним є запровадження заходів, спрямованих на підтримку малого бізнесу, який відіграє важливу роль в ринковій економіці.

За галузями промисловості, наприклад у жовтні 2021 р., високий рівень конкуренції найбільше відчувався в легкій промисловості, наступні місця в міру спадання послідовно займали поліграфія, будматеріали, харчова, деревообробна, важка промисловість і найменше – машинобудування. За результатами опитування загалом найбільшим залишається конкурентний тиск з боку вітчизняних підприємств, який найбільше відчувається в поліграфії та будматеріалах [12]. Доцільним є аналіз концентрації ринкової влади економічних суб'єктів для здійснення ефективної антимонопольної політики з урахуванням досвіду інших країн.

Висновки. В результаті проведеного дослідження було встановлено наступне. В умовах глобалізації економічні суб'єкти частіше використовують концентрацію для посилення своєї влади на ринку, що становить загрозу для формування конкурентного середовища. Це вимагає посиленої уваги і контролю даних процесів від АМКУ. Як свідчить аналіз даних за період 2021–2024 рр., придбання акцій (часток, паїв) є переважаючим видом дозволів на концентрацію суб'єктів господарювання, наданих АМКУ. Найбільша кількість концентрацій, на які суб'єкти господарювання отримали відповідні дозволи від АМКУ, зосереджена на ринках оптової та роздрібної торгівлі; інших послуг; АПК; фінансової діяльності, страхування, послуг з нерухомим майном.

У 2019–2024 рр. в Україні спостерігається тенденція до зростання кількості порушень законодавства про захист економічної конкуренції, які були припинені / визнані АМКУ. Це свідчить про наявність схильності до концентрації ринкової влади, монополізації ринків. Це може призвести до обмеження конкуренції як на даних, так і на суміжних ринках, до утиску інтересів інших підприємців та споживачів і є перешкодою формуванню здорового конкурентного середовища.

Найбільші частки в структурі припинених / визнаних порушень законодавства про захист економічної конкуренції в Україні припадають на будівництво та будівельні матеріали, де переважаючим видом порушень є антиконкурентні узгоджені дії, а також на паливно-енергетичний комплекс та житлово-комунальне господарство, в яких переважають порушення зі зловживання монопольним (домінуючим) становищем та недобросовісна конкуренція.

Переважно малі підприємства відчують високий конкурентний тиск, який є для них перешкодою зростанню виробництва. При цьому високий рівень конкуренції найбільше відчувається в легкій промисловості.

Таким чином, для формування здорового конкурентного середовища доцільним є, перш за все, запровадження заходів, спрямованих на розвиток малого бізнесу, який є основою підтримки свободи підприємництва, вільного ринку, але обмежений в розвитку як через об'єктивні більші можливості середнього і великого бізнесу, так і через зловживання фірм з домінуючим становищем на ринку, узгоджені дії, недобросовісну конкуренцію та інші порушення конкурентного законодавства. Також доцільним є постійний моніторинг концентрації ринкової влади суб'єктів господарювання, ступеня монополізації ринків для своєчасного реагування, а також дослідження ефективного антимонопольного законодавства інших країн, ознайомлення і імплементація їх успішного досвіду для формування стійкого конкурентного середовища на українських ринках.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Про захист економічної конкуренції: Закон України від 11.01.2001 № 2210-III (редакція від 16.05.2024). *Верховна Рада України*: веб-сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2210-14#Text>.
2. Волик С. В. Конкуренція: наукові підходи до визначення при побудові систем управління конкурентоспроможністю підприємств. *Економічний простір*, 2023. № 188. С. 73–78.
3. Герасименко А. Вертикальна конкуренція у вітчизняній торгівлі. *Scientia fructuosa*, 2016. №4. С. 80–96. <https://journals.knute.edu.ua/scientia-fructuosa/article/view/849>
4. Герасименко А., Гановський В. Еволюція регулювання монополій. *Scientia fructuosa*, 2024. Том 156 № 4: *Економічні науки*, С. 29–40. <https://journals.knute.edu.ua/scientia-fructuosa/article/view/2125>

5. Річні звіти. *Антимонопольний комітет України*: веб-сайт. URL: <https://amcu.gov.ua/pro-nas/zvitnist/richni-zviti>
6. Колоша В. В., Філюк Г. М., Савчук Н. В. Вплив діджиталізації на процеси злиття та поглинання. *Цифрова економіка та економічна безпека*, 2024. № 4 (13). С. 148–153.
7. Михальчишин Н. Л., Горбачук Н. В. Концентрація та вертикально інтегровані структури природних монополій: суспільно-економічні переваги та загрози. *Публічне управління і адміністрування в Україні*, 2024. Випуск 40. С. 133–136. <https://pag-journal.iei.od.ua/archives/2024/40-2024/23.pdf>
8. Тищенко Є. О., Міщенко В. І. Роль промислово-цифрового розвитку в трансформації системи економічних відносин. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Економіка»: науковий журнал*. Острог : Вид-во НаУОА, березень 2025. № 36(64). С. 4–14.
9. Титиш Б., Швед Ю. Концентрація на цифровізованих ринках: практика та досвід регулювання. *Економіка та суспільство*, 2023. №54. <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/2759>
10. Бурко Я. В., Кривуля П. В., Павлюченко Т. І. Переваги та недоліки використання індексу Лернера в оцінюванні галузевого рівня інтенсивності конкуренції на ринку транспортного машинобудування України. *Вісник Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля*, 2023. № 1. С. 55–69.
11. Серебряк С. В. Забезпечення антимонопольно-конкурентної політики в умовах розвитку цифрової економіки. *Юридичний науковий електронний журнал*, 2024. № 10. С.162–165.
12. Щоквартальна оцінка ділового клімату. *Інститут економічних досліджень та політичних консультацій*: веб-сайт. URL: http://www.ier.com.ua/ua/publications/regular_products/business_idea_industry?pid=6834

REFERENCES:

1. Pro zakhyst ekonomichnoi konkurentsii: Zakon Ukrainy vid 11.01.2001 № 2210-III (redaktsiia vid 16.05.2024). *Verkhovna Rada Ukrainy*: veb-sait URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2210-14#Text>.
2. Volyk S. V. Konkurentsii: naukovy pidkhody do vyznachennia pry pobudovi system upravlinnia konkurentospromozhnistiu pidpriemstv. *Ekonomichniy prostir*, 2023. № 188. S. 73–78.
3. Herasymenko A. Vertykalna konkurentsii u vitchyzniani torhivli. *Scientia fructuosa*, 2016. №4. S. 80–96. <https://journals.knute.edu.ua/scientia-fructuosa/article/view/849>
4. Herasymenko A., Hanovskyi V. Evoliutsiia rehuliuвання monopolii. *Scientia fructuosa*, 2024. Tom 156 № 4: *Ekonomichni nauky*, S. 29–40. <https://journals.knute.edu.ua/scientia-fructuosa/article/view/2125>
5. Richni zvity. *Antymonopolnyi komitet Ukrainy*: veb-sait. URL: <https://amcu.gov.ua/pro-nas/zvitnist/richni-zviti>
6. Kolosha V. V., Fyliuk H. M., Savchuk N. V. Vplyv didzhytalizatsii na protsesy zlyttia ta pohlynannia. *Tsyfrova ekonomika ta ekonomichna bezpeka*, 2024. № 4 (13). S. 148–153.
7. Mykhalchyshyn N.L., Horbachuk N.V. Kotsentratsiia ta vertykalno intehrovani struktury pryrodnykh monopolii: suspilno-ekonomichni perevahy ta zahroz. *Publichne upravlinnia i administruvannia v Ukraini*, 2024. Vypusk 40. S. 133–136. <https://pag-journal.iei.od.ua/archives/2024/40-2024/23.pdf>
8. Tishchenko Ye. O., Mishchenko V. I. Rol promyslovo-tsyfrovoho rozvytku v transformatsii systemy ekonomichnykh vidnosyny. *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia». Seriia «Ekonomika»: naukovyi zhurnal*. Ostroh : Vyd-vo NaUOA, berezen 2025. № 36(64). S. 4–14.
9. Tytysh B., Shved Yu. Kotsentratsiia na tsyfrovizovanykh rynkakh: praktyka ta dosvid rehuliuвання. *Ekonomika ta suspilstvo*, 2023. № 54. <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/2759>

10. Burko Ya. V., Kryvulia P. V., Pavliuchenko T. I. Perevahy ta nedoliky vykorystannia indeksu Lerner v otsiniuvanni haluzevoho rivnia intensyvnosti konkurentsii na rynku transportnoho mashynobuduvannia Ukrainy. *Visnyk Shhidnoukrainskoho natsionalnoho universytetu imeni Volodymyra Dalia*, 2023. №1. S. 55–69.
11. Sieriebriak S.V. Zabezpechennia antymonopolno-konkurentnoi polityky v umovakh rozvytku tsyfrovoy ekonomiky. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*, 2024. № 10. S.162–165.
12. Shchokvartalna otsinka dilovoho klimatu. *Instytut ekonomichnykh doslidzhen ta politychnykh konsultatsii*: veb-sait. URL: http://www.ier.com.ua/ua/publications/regular_products/business_idea_industry?pid=6834

Стаття надійшла до редакції: 18.06.2025; рецензування: 28.06.2025;

прийнята до публікації 02.07.2025. Автори прочитали и дали згоду рукопису.

The article was submitted on 18.06.2025; revised on 28.06.2025; and accepted for publication on 02.07.2025. The authors read and approved the final version of the manuscript.